

АНДРІЙ МЕЛЬНИКОВ,

доктор соціологічних наук, доцент кафедри соціальних структур та соціальних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (03022, Київ, просп. Глушкова, 4-д)

ANDRII MELNIKOV,

Doctor of Sciences in Sociology, Associate Professor at the Department of Social Structures and Social Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv (4-d, Glushkova Av., Kyiv, 03022)

amelnk13@gmail.com

http://orcid.org/0000-0001-5415-5030

КАТЕРИНА АЛЕКСЕНЦЕВА-ТІМЧЕНКО,

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Національного університету «Одеська юридична академія» (65009, Одеса, вул. Академічна, 2)

KATERYNA ALEKSENTSEVA-TIMCHENKO,

Candidate of Sciences in Sociology, Associate Professor at the Department of Sociology, National University «Odesa Law Academy» (2, Akademichna St., Odesa, 65009)

k.alexentseva@gmail.com

http://orcid.org/0000-0001-6060-9748

Концепція аналітичної етнографії Джона Лофланда

Розвиток якісного підходу в соціологічній науці набув нової сили і став значущим чинником, що визначає формат сучасних дослідницьких пошуків. Специфіка застосування якісних методів у пострадянському контексті не тільки продемонструвала актуальність опанування вже наявних розробок на методологічному та емпіричному рівні, а й сформувала потребу у глибшій систематизації широкого історико-теоретичного поля інтерпретативної, неklasичної метапарадигми. Одним із найменш упорядкованих елементів цієї метапарадигми залишається аналітична етнографія, котра не обмежується рамками емпіричної стратегії й має неабиякий теоретичний потенціал.

Цитування: Мельников, А., Алексенцева-Тімченко, К. (2021). Концепція аналітичної етнографії Джона Лофланда. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 87–103, <https://doi.org/10.15407/sociology2021.04.087>.

Дослідження історико-теоретичного характеру, присвячені аналітичній етнографії, почали з'являтися в соціології у 1970-ті роки. Так, здійснювалися спроби простежити генезу цього напрямку від класичної спадщини Ш. Летурно, М. Лацаруса, Г. Штайнталя, Е. Дюркгайма і М. Моса до праць соціальних антропологів (А. Редкліф-Браун, Б. Маліновські, К. Леві-Строс, К. Гірц) і представників Чиказької школи (Р. Парк, Е. Берджес та ін.). Поступово відбулося дистанціювання якісного етнографічного аналізу від позитивістської етнографії як емпірико-описової частини етносоціології, що спрямована на висвітлення переважно соціетальних характеристик різноманітних етнічних і національних спільнот. Це дистанціювання сприяло подальшій інтеграції аналітичної етнографії до структури інтерпретативної метапарадигми, що об'єднує в собі розуміючу і гуманістичну соціологію, символічний інтеракціонізм, соціальний конструктивізм, етнометодологію, обґрунтовану теорію, драматургічну, екзистенціальну та феноменологічну соціологію.

Становлення і теоретико-методологічний зміст аналітичної етнографії як відносно самостійного підходу неодноразово розглядалися у працях Н. Дензина, Д. Алтгейді, К. Еліс, М. Гамерслі, П. Аткинсона, П.А. Адлер і П. Адлера, Д. Сноу, Л. Андерсона, П. Романова, О. Ярської-Смирнкової, В. Семенової, А. Готліб, Л. Скокової, Д. Рогозіна. Класичними для такого розуміння соціологічної етнографії стали такі тексти, як «Мідлтаун» (1929) Р. Лінда і Г. Лінд, «Суспільство на розі вулиці» (1943) В.Ф. Вайта, «Людина, що управляє» (1959) М. Дальтона та «Аутсайтери» (1963) Г. Бекера. На базі великої кількості різноманітних емпіричних напрацювань почала формуватися певна теоретична система, що змінила розуміння етнографії як універсального, міждисциплінарного методу, ідентичного включеному спостереженню або якісному польовому дослідженню як такому. Одна з найвпливовіших концепцій, що посприяла розвитку теоретичного базису соціологічної етнографії, була запропонована Джоном Лофландом. Оскільки ця концепція залишається недостатньо вивченою в історико-теоретичній перспективі, характеристика її засадових положень стала метою пропонованої статті.

В американській соціології Дж. Лофланд широко відомий як спеціаліст у царині досліджень девіантної поведінки і релігійних та протестних рухів [Lofland, 1966, 1969, 1985, 1993, 1996]. У 1971 році він опублікував невелику книжку під назвою «Аналізуючи соціальне середовище» [Lofland, 1971], що стала знаковим текстом для прихильників якісного підходу і витримала вже три перевидання. У цій книзі, зорієнтованій на соціологів-початківців, автор спробував синтезувати досягнення у сфері «імерсійних» польових досліджень, ґрунтованих на тривалому включеному спостереженні та участі у предметних соціальних відносинах у їхній природній формі. Узагальнену версію своїх концептуальних розробок Лофланд виклав у великій програмовій статті під назвою «Аналітична етнографія» [Lofland, 1995], в якій він спробував прояснити сутність етнографічного напрямку в соціології й систематизувати процедури, що сприяють аналітичній побудові теорії.

Теоретико-методологічними джерелами аналітичної етнографії справедливо вважають дослідження представників Чиказької школи. Концепція

Дж. Лофланда почала формуватися у 1960-ті роки, на завершальному етапі діяльності другого покоління цієї видатної школи, а також на тлі піднесення таких постатей, як Г. Блумер та І. Гофман, котрі багато в чому сформували теоретичний підмурок якісної соціології. Через Лофланда, який був учнем Блумера і Гофмана в Університеті Каліфорнії в Берклі, ідеї символічного інтераціоналізму та драматургічної соціології справили істотний вплив на етнографічний аналіз. Зокрема, Гофман підтримував Лофланда у створенні 1972 року часопису «Urban Life and Culture» (Міське життя і культура) [Lofland, 1984], що став імпульсом для розвитку аналітичної етнографії, вивів її за межі суто антропологічного розуміння й підсилив опозицію засиллю кількісного позитивізму. Сьогодні це видання, згодом перейменоване в «Часопис сучасної етнографії», залишається прапором аналітичної етнографії.

Лофланд описує 1980-ті й початок 1990-х років як період сплеску уваги до етнографії в соціологічних публікаціях, що спричинило ускладнення і фрагментацію цього «особливого жанру». Ця обставина послугувала стимулом для формулювання принципів аналітичної етнографії та зіставлення її з іншими напрямками, зокрема з обґрунтованою теорією. Звертаючись до результатів різноманітних етнографічних досліджень і теоретичних праць прихильників інтерпретативної парадигми, Лофланд виокремлює сім «ідеальнотипових» елементів, котрі в сукупності визначають специфіку аналітичної етнографії, зорієнтованої на пошук закономірностей соціального життя на підставі його детального якісного вивчення.

Аналітична етнографія — це репрезентація повсякденного життя (етнографія як «прожитий досвід») на підставі лонгїтудно зібраних польових даних (переважно шляхом включеного спостереження і глибинних інтерв'ю), «вписуваних» у певний тип критичної, теоретичної концептуалізації. Така концептуалізація не тільки надає сенсу емпіричним даним (концепт-дані), а й створює поле дискурсу, що полегшує розуміння і пояснення зафіксованих подій. Головна відмінність аналітичної етнографії полягає в дотриманні балансу між рефлексійним спостереженням і близькістю до емпіричних даних (чутливістю, заглибленістю в емпіричне поле, участю в повсякденному житті тощо). Прийняття аналітичної установки сприяє нівелюванню відображення власного індивідуального досвіду дослідника у презентації емпіричних даних і відображенню інтерсуб'єктивного досвіду досліджуваної спільноти (субкультури).

Першим принципом аналітичної етнографії виступає формування загальних/базових пропозицій (*generic propositions*), передбачуваних у будь-якому дослідженні, незалежно від його форми чи парадигмальної належності. Ці пропозиції (твердження) виникають внаслідок відповідей на вісім фундаментальних питань стосовно предметних аспектів соціального життя (табл. 1) [Lofland 1995: pp. 37–38].

Лофланд зазначає, що запитання стосовно частоти, величини та причинно-наслідкових зв'язків частіше порушують у кількісних дослідженнях, тоді як інші запитання характерні для якісної стратегії. У ширшому значенні загальні/базові пропозиції пов'язані з формулюванням гіпотез, понять, аргу-

ментів, тобто з процесами побудови наративних чи концептуальних структур наукового проєкту. Ступінь конкретності або абстрактності розроблювальної концепції залежить від «історичної деталізації» описуваних подій, їх фіксації з точки зору хронологічного розгортання певних взаємодій у реальному контексті¹. Отже, застосування загальних/базових пропозицій спрямоване на індуктивне сходження до найвищих рівнів абстрагування на підставі «історичних» випадків. У процесі кодування та складання аналітичних пам'яток (*memoing*) соціолог переймається питаннями про зв'язок емпіричного матеріалу з масштабними соціальними категоріями, що дає змогу розширити релевантність отриманих результатів стосовно інших абстрактних концептуалізацій і висунути трансситуаційні твердження. У певному сенсі, такий підхід формує здатність «бачити всесвіт у піщинці», що фактично є навичкою розкривати глибинний зміст предмета вивчення та його латентний взаємозв'язок з іншими явищами.

Таблиця 1

Схема побудови вихідних пропозицій аналітичної етнографії

№	Критерій	Питання	Передбачувані відповіді
1	Тип	Що це? Якими є відмітні риси та різновиди?	X існує (або X1, X2, X3,... Xn існують)
2	Частота	Як часто це відбувається?	X зустрічається із частотою Y у місцях 1, 2, 3 ... n упродовж Z періодів часу
3	Величина	Якими є масштаб, сила чи інтенсивність?	X має масштаб, силу чи інтенсивність Y
4	Структура	Якою є детальна організація?	X структурований у термінах 1, 2, 3 ... n
5	Процес	Як це функціонує?	X являє собою процес із фазами або циклами 1, 2, 3 ... n
6	Причина	Як це виникло?	X спричинене чинниками 1, 2, 3 ... n
7	Наслідок	На що це впливає?	X має наслідки 1, 2, 3 ... n
8.	Агентність	Які стратегії дії виробляють індивіди стосовно цього?	У разі X індивіди використовують стратегії й тактики 1, 2, 3 ... n

Натуралістичний характер етнографічних досліджень зумовив використання представниками цього напряму принципу *необмеженого пізнання* (*unfettered inquiry*), котрий ще більше розширює когнітивний обрій аналізу завдяки зверненню до контексту самих вихідних пропозицій, а також до рефлексійних чи метатеоретичних питань про граничні смисли соціологічного знання та існування суспільства. Таким чином, метою застосування цього принципу стає виявлення екзистенційних параметрів досліджуваної проблеми на підставі контемплатив-

1 Докладніше про проблему контекстуалізації в інтерпретативній перспективі див.: [Melnikov, Johnson, 2021].

ної, споглядальної установки¹. Вона є натуралістичною в тому значенні, якого їй надавав І. Гофман через поняття *sub specie aeternitatis*, що вказує на тотальні аспекти пізнавальної діяльності «з погляду вічності» [Goffman, 1983]. Суспільство, в такій перспективі, розглядається в максимально широких часових і просторових термінах, тоді як дослідник також прагне відмовитися від напередзаданих категорій свідомості. Однак така радикальна позиція в реальних умовах дослідницької практики, як правило, виявляється куди помірнішою, а «дух» необмеженого пізнання визначається розширенням трьох базових фреймів — темпорального, соціального та емоційного. Зокрема, подолання напередзаданих соціальних фреймів можна розуміти як урахування ширшої аудиторії, що переймається тією самою проблемою, яку досліджує соціолог. А нівелювання емоційних меж означає досягнення неупередженого і, водночас, не позбавленого остаточно ціннісної складової сприйняття виявлених соціальних суперечностей. При цьому наголошується важливість урахування міри заангажованості самого дослідника і заторкується питання стосовно суб'єктивних причин та цілей наукової діяльності.

Як наступний принцип аналітичної етнографії Лофланд виокремлює *глибинну обізнаність* (*deep familiarity*) — емпатичне, імерсійне злиття з досліджуваним контекстом у якості суб'єкта-свідка, що І. Гофман вважав сутністю польової роботи та методу включеного спостереження [Goffman, 1989]. Така форма занурення у ситуації та події створює «співналаштованість» з досліджуваними індивідами, а також забезпечує інтимне відчуття латентних і найтонших смислових аспектів їхніх дій. Ця методологічна установка збігається з вихідною ідеєю символічного інтераціоналізму Г. Блумера стосовно *face-to-face/прямих* взаємодій як ключового елемента польової роботи, який слід розуміти значно ширше, ніж самі лише прямі контакти дослідника з респондентом у процесі проведення особистого інтерв'ю (F2F). Звідси метою стає вивчення не просто різноманітних висловлень і раціональних відповідей на запитання, а радше інтегрального, екзистенційного досвіду суб'єктів, що містить позараціональні, чуттєві й емоційні складові. Фокусування на досвіді збільшує можливості проникнення за межі конвенціональних «фронтов», типізацій, стереотипів та інших формалізованих патернів, що становлять лишень поверхневі та, незрідка, фіктивні чи імітаційні шари соціальної реальності. Суттєвою вадою цього підходу є проблема доступу до предметного контексту і необхідність підтримання лонгїтудної імерсії. Тому доступ до контексту може бути визначальним чинником, що підпорядковує тематичний вибір дослідницького предмета.

Не менш важливою особливістю аналітичної етнографії є *емерджентний аналіз*, що є протилежністю класичної стратегії побудови гіпотез і їх підтвердження чи спростовання у процесі дослідження. Емерджентність, подібно до того, як її подано в обґрунтованій теорії, забезпечується індуктивним і відкритим характером наукового пошуку, що спирається на метод кейсів і максималь-

1 Можливостям контемплативного аналізу в соціальних науках присвячені дослідження відомого польського соціолога К. Конєцького [Konecki, 2018].

но звільняється від напередзаданих теоретичних конструкцій. У такий спосіб підвищується креативність та евристичність емпіричного збирання даних, а також досягається поступова акумуляція їх у природно сформованих, фактологічних кодах, концептах і категоріях. Одним із найскладніших аспектів «сходження до теорії» стає виявлення об'єктивних закономірностей у масиві розрізнених фактів і об'єднання їх у цілісні теоретичні структури. Як і численні представники обґрунтованої теорії, Лофланд не прояснює специфіку подальшого застосування результатів емерджентного аналізу і співвіднесення їх з наявним корпусом теоретичного знання.

Прагнення представників аналітичної етнографії до встановлення об'єктивних закономірностей соціального життя зближує цей підхід із парадигмою позитивізму і найбільш міцко відбивається в понятті *достовірності* (*true content*). Це поняття вказує на вимогу істинності не тільки щодо репрезентації емпіричних даних, а й стосовно подальшої аналітичної інтерпретації їх. Особливого значення в контексті цієї двовимірної реалістичної перспективи набуває точний опис просторово-часових параметрів досліджуваних об'єктів. Проте більшу увагу тут приділяють не класичним критеріям надійності та валідності, а так званому персональному свідченню (*testimony*) або «етнографічній валідності», що полягає у викладі деталей дослідницьких практик, котрі формують контекст підсумкового аналітичного звіту¹. Спираючись на методологічні розробки Р. Санжека, Дж. Лофланд вирізняє три головні «канони етнографічної валідності» [Lofland, 1995: p. 40; Sanjek, 1990]:

- «*теоретична відкритість*» (*theoretical candor*) — відображення процесів виникнення і розвитку аналітичної роботи, а також логіки побудови пропонованих концептуальних схем;
- «*траєкторія етнографа*» (*ethnographer's path*) — докладна характеристика соціальних взаємодій дослідника та інформантів;
- «*свідчення польових записів*» (*fieldnote evidence*) — опис процедур збирання, опрацювання і презентації емпіричних даних.

Дотримання цих канонів спрямоване на підвищення достовірності наукової інформації завдяки транспарентності дослідницького процесу і розширенню можливостей самостійного оцінювання його результатів різними реципієнтами.

Вимога достовірності пов'язана із прагненням представників аналітичної етнографії до *новизни* (*new content*), під якою розуміється звернення до досліджених сегментів проблемного поля на тлі економії дослідницьких ресурсів як на емпіричному, так і на аналітичному рівні через відмову від відтворення раніше вже отриманих кимось достовірних результатів. Разом із тим враховуються й можливості ще детальнішого розроблення таких результатів за умови застосування принципів необмеженого пізнання та глибокої обізнаності. Принаймні вже зміна місця і часу дослідження в рамках раніше розроблених тем відкриває перспективу досягнення іншого розуміння їх. З

¹ Докладніше про цей етичний критерій транспарентності або відкритості дослідницької методики див.: [Рогозин, 2016].

іншого боку, новизну можна забезпечувати зверненням до зовсім нещодавніх соціальних процесів чи явищ, кількість яких відчутно зростає в сучасному суспільстві.

Від початку 1990-х років Лофланд убачає тенденцію входження аналітичної етнографії у стадію «нормальної науки», в якій дедалі поширенішою стає теоретична логіка інновативного розвитку вже наявних концептуальних розробок через емпіричну конкретизацію їх. Як типовий приклад такого розвитку наводяться дослідження С. Ганта і Р. Бенфорда, у яких загальнотеоретичне поняття ідентичності конкретизувалося в процесі етнографічного аналізу громадянського активізму і соціальних рухів, унаслідок чого було досягнуто нового розуміння феномену «роботи з ідентичністю» і запропоновано розгорнуту типологію «дискурсу ідентичності» (*identity talk*) [Hunt, Benford, 1994].

Сьомим і завершальним принципом аналітичної етнографії Лофланда є *розвинена інтерпретація*, сутність якої полягає в утвердженні необхідності деталізованого теоретичного трактування, а також комплексного емпіричного обґрунтування досліджуваної проблеми, що надає пріоритет у подальшій інтеграції отриманих результатів до загальної структури соціологічного знання порівняно з аналогічними, але менш розробленими результатами. Так, звіт, що відповідає обсягу наукової журнальної статті, має містити приблизно від трьох до п'яти структурних елементів, кожен з яких включає таку саму кількість підрозділів. При цьому важливою є не тільки глибина теоретичного та емпіричного структурування, а й дотримання балансу між цими двома дослідницькими рівнями. Іншими словами, слід уникати зсуву як у бік абстрактної концептуалізації, так і в бік чистої дескриптивності журналістського чи історичного кшталту. Досягнення методологічного паритету вможлиблює вихід на метарівень цілісної, інтегративної інтерпретації емпіричних даних та аналітичного потрактування їх. Розвинена в такий спосіб *метаінтерпретація* націлена на підсумкове обґрунтування пропонованого ставлення або взаємопроникнення даних та аналітики. Ключовими характеристиками розвиненої інтерпретації стають забезпечення дисциплінарної строгості та додаткової перевірки достовірності дослідницького контенту.

Узагальнюючи свою концепцію, Лофланд указує на проблему парадигмальної імпліцитності, що полягає у відсутності дисциплінарної оформленості багатьох класичних текстів цього підходу саме під лейблом аналітичної етнографії. Водночас висловлюється застереження стосовно «рабської прихильності» якомусь методу як такому на шкоду об'єктивній логіці емпіричних даних, що є характерним для гіпотетичної й експериментальної стратегії позитивістів, але може в майбутньому становити небезпеку і для етнографів. Строгий диктат методу не дає змоги відобразити низку аспектів багатовимірної та складної соціальної реальності, що призводить до її викривлення з метою формального забезпечення відповідності даних певній парадигмальній або методологічній програмі. Ілюстративним кейсом такого викривлення в царині історико-теоретичного аналізу Лофланд вважає дослідження Н. Мулінса, в яких здійснено спробу застосувати заздалегідь розроблену концептуальну схему до вивчення «теоретичних груп» американської соціології [Mullins, 1973].

Для етнографії та якісного методу в цілому методологічний догматизм може виражатися в іншій крайності — повній відсутності гіпотетичності та продукуванні величезної кількості розрізнених емпіричних результатів. Крім цього, дух вільного пізнання, глибинної обізнаності та новизни нерідко створює ілюзію того, що достатньою умовою приросту знання в тій чи тій галузі є вже саме застосування цих принципів. Ця ілюзорність посилюється наївною вірою в те, що будь-який етнографічний текст за визначенням не може бути нудним чи нецікавим для підготовленого читача. Ці та інші проблемні аспекти етнографії лише зайвий раз підтверджують тезу про латентну тенденцію підміни мети дослідження його засобами, коли, наприклад, важливішим стає те, як «розказано історію», ніж те, про що вона власне розповідає. Обидві крайності — підміни змісту логікою методу і повної відмови від концептуальних схем — можуть бути врівноважені через періодичну системну генералізацію і консолідацію їх.

Кажучи про перспективи розвитку концепції аналітичної етнографії, Лофланд передбачає поступову зміну характеру емерджентного аналізу на тлі збереження специфіки решти принципів. Ці зміни будуть пов'язані з подальшим збільшенням ролі вихідних дослідницьких питань чи гіпотез у процесах індуктивного дослідження, що вже спостерігалось у працях групи етнографів, очолюваних Д. Сноу — Л. Андерсона, Р. Бенфорда і С. Ганта. Зрештою, ще одне конче важливе питання стосується проблеми становища і ролі дослідників як соціальної групи, що перебуває в системі відносин влади і підпорядкування. Одним з аспектів цієї проблеми є прагматичний потенціал аналітичної етнографії та її здатність досягати наукових результатів, що мають прикладне суспільне значення. Іншим аспектом є боротьба різних соціальних груп за використання експертного наукового знання для досягнення власних колективних цілей. Оптимальною стратегією дій соціологів за умови вимог практичності й неможливості повного нейтралітету в координатах соціальної стратифікації стає підвищена увага саме до владних структур і тих їхніх представників, котрі формально визначають соціальну ситуацію.

Попередньо можна стверджувати, що окремі перспективи й тенденції розвитку аналітичної етнографії, як їх у середині 1990-х років подавав Лофланд, принаймні частково дійшли підтвердження. Крім цього важливо враховувати парадигмальний контекст концепції Лофланда, яка пов'язана з іншими версіями етнографічного підходу. Так, уже у 2000-ні роки послідовники Лофланда, американські етнографи Д. Сноу, К. Морил і Л. Андерсон запропонували доповнити його концепцію низкою елементів, що сприяють розширенню «теоретичної значущості» чи подоланню «концептуальної збідненості» (*conceptually impoverished*)¹ етнографічних досліджень [Snow, Morrill, Anderson, 2003]. Вони деталізували принцип розвиненої інтерпретації завдяки трьом методичним прийомам — *теоретичному відкриттю* (*theoretical discovery*), *теоретич-*

1 Термін, уведений Дж. Лофландом ще у праці «Interactionist Imagery and Analytic Interruptions» [Lofland, 1970], означав відмову чи нездатність польових дослідників доводити до кінця трудомістку аналітичну роботу, що могла б посприяти приросту теоретичного знання.

ному розширенню (*theoretical extension*) і теоретичному уточненню (*theoretical refinement*). Суть теоретичного відкриття (техніки, не нової, добре опрацьованої в обґрунтованій теорії) полягає в тому, що аналітичне розуміння і концептуалізація досяжні лише в процесі постійних детальних перевірок, перегляду і порівнянь отримуваних даних. Важливість «відкриття» полягає в тому, що «дослідник дозволяє умовам поля або інтересам інформантів визначати фокуси і методи дослідження» [Snow, Morrill, Anderson, 2003: р. 187], що сприяє розробленню альтернативних теоретичних формулювань. На підтвердження цього автори апелюють до результатів досліджень знаменитих класиків етнографії (Р. Бенедикт, І. Гофман, Г. Бейтсон, В. Вайт, Б. Маліновські та ін.), спостереження яких стимулювали появу, ба навіть були покладені в основу певних концепцій і методологічних принципів.

Теоретичне розширення передбачає «переносимість» теорії між кількома контекстами (трансконтекстуальність). Причому умови, за яких від самого початку розробляли теорію, і контекст проведення поточного дослідження можуть бути доволі неоднорідними. Як приклади автори наводять результати досліджень помсти як форми соціальної взаємодії, а також вивчення проблематики ідентичності представників різних соціальних груп у неоднозначних ситуаціях. Головний засновок полягає в тому, щоб показати яким чином концептуальні розробки стосовно вивчених соціальних феноменів можуть діставати подальше теоретичне осмислення у зміненому контексті і як ці умови можуть впливати на прояв соціальних форм, соціальних типів чи соціальних процесів.

Теоретичне уточнення — свого роду аналог «розширеного методу кейсів» (М. Буравой) — полягає в умінні орієнтуватися в уже наявних субстантивних (спеціальних) і формальних (загальних) теоріях, не даючи змоги, втім, цим теоріям жорстко детермінувати дослідницький процес. При цьому передбачається максимальне занурення в ситуацію на тлі збереження «можливої спільності спостережуваного». Тут важливими є забезпечення взаємодоповняльності емпіричних даних і теоретичних формулювань, а також повторне звернення до дослідницьких записів або досліджуваної царини задля збирання нових даних, що підтверджують внесені уточнення.

Американські етнографи Патриція і Пітер Адлери на підставі багаторічного досвіду польової роботи констатують епістемологічний поворот у сучасних етнографічних дослідженнях. Особливо цей поворот уявлюється в етичній проблематиці, що стосується ролі дослідника в полі як «включеного спостерігача» або «учасника-спостерігача» і пошуку балансу між цими позиціями. Відкритість методики та прийомів, за допомогою яких було отримано інформацію, є необхідним прийомом підвищення «етнографічної валідності», про яку йшлося вище. Будучи методологічними послідовниками екзистенціалістів Дж. Дугласа і Дж. Джонсона, Адлери певні, що саме «залученість, близькість і суб'єктивність» є ознаками ефективного польового дослідження [Адлер, 2019: с. 17].

Адлери наводять приклади власних лонгітюдних проєктів, у яких демонструють настанову на глибинне занурення і прийняття суб'єктивної позиції

дослідника. У процесі збирання емпіричної інформації вони виступали або як периферійні учасники (тобто як члени певної спільноти без залучення в його основну діяльність), або як активні учасники чи повноправні члени досліджуваних груп. У результаті було зроблено висновок про непридатність всезагальних етичних стандартів для збирання інформації в різних соціальних контекстах. Скажімо, це стосувалося одержання дозволів на проведення дослідження від етичних комітетів, інформування органів контролю про прояви девіантної поведінки, особливо серед підлітків, молоді чи інших закритих груп.

Розмірковуючи про поширення й легітимацію етнографічних досліджень як наслідок інтегральних трендів у соціології на сучасному етапі, Адлери вирізняють чотири формати презентації етнографічних досліджень залежно від аудиторії.

1. Класичний формат є органічним вираженням етнографічного підходу послідовників Чиказької школи, що згодом зазнав певних модифікацій. «Місія цього жанру завжди полягала в тому, щоб «повернутися з новинами», риторично переконати читача, що дослідники транслюють справжню і перевірену історію, зібрану людьми, котрі залишили башту зі слонової кістки, щоб вийти в поле і повернутися з точним знанням про тренди й патерни світу, починаючи від його повсякденного життя до його темних і прихованих граней» [Адлер, 2019: с. 31].

2. Формат мейнстриму являє собою версію публікації результатів етнографічних досліджень у трендових загальносоціологічних часописах, які нав'язують гіпотетичну модель міркувань як стандарти оцінювання проекту (особливо щодо обґрунтування валідності застосовуваних методів і надійності отриманих даних). Такий формат повною мірою суперечить принципу етнографічної парадигми, який відкидає методологічну строгість і формалізм, особливо на початкових етапах дослідження. У результаті публікації результатів етнографічних досліджень у таких часописах наражаються на жорстку критику або викликають гостру полеміку.

3. Публічна етнографія уґрунтована на прихильності до тактики «включеного спостереження» і зорієнтована на широку неспеціалізовану аудиторію. Для жанру публічної етнографії загалом не характерні якась епістемологічна дискусія, дисциплінарна строгість чи аналітичне потрактовування емпіричних даних.

4. Постмодерністська етнографія являє собою своєрідний синтез традиційних і нових методологій, нових форматів презентації. Сюди належать такі форми, як автоетнографія, дуоетнографія, етнодрама, перформанс, поезія тощо. Наприклад, концептуальні побудови Л. Вакана, який, аби уникнути «пустопорожніх спекуляцій теоретичного дискурсу», розмірковуючи про символічне насильство, не тільки спирається на результати власних етнографічних досліджень традиційного алжирського суспільства, а й розглядає в якості «антропологічних документів», слідом за своїм учителем П. Бурдьє, літературні твори доби модерну (зокрема, В. Вульф та ін. представників роману «потому свідомо-

сті», а також філософські тексти І. Канта, Ж.-П. Сартра та ін.) [Бурдье, Вакан, 2015].

Одним із найбільш суперечливих методів можна вважати автоетнографію, увага до якого істотно зростає наприкінці 1990-х та на початку 2000-х. Підґрунтям автоетнографії є автобіографічний метод як цілком експлікована розповідь про пережитий індивідуальний чи колективний досвід у конкретному соціальному середовищі. Згідно з Д. Рогозином, у рамках автоетнографії у західній традиції поступово оформлюються два напрями: евокативний, базований на квір-теорії, та аналітичний, пов'язаний з концептуальною перспективою.

Евокативний напрям передбачає автентичний і достовірний виклад (осягнення) соціального життя, детальний опис повсякденних практик, і це вимагає від дослідника «уважного ставлення до запитуваних і в ужитку застосовуваних інтимних технік відтворення ідентичності, спроб зрозуміти себе і своє оточення» [Рогозин, 2015: с. 229]. Ілюстративними, у цьому плані, є дослідження Т. Адамса, котрий вивчав гендерні відносини через практики формування власної нетрадиційної сексуальної ідентичності. Згодом співпраця Адамса з іншими представниками евокативної етнографії (К. Еліс, А. Бочнер) приводить до видання оглядової праці з автоетнографічного методу, що стала в подальшому канонічною для цього жанру. У ній автори на прикладі власних дослідницьких прийомів ілюструють складність і комплексність автоетнографічної методики. Зокрема, вони виокремлюють і деталізують дев'ять можливих форм етнографічного дослідження — аборигенна і наративна етнографії, рефлексійне діадне інтерв'ю, рефлексійна етнографія, багаточасові облікові записи, інтерактивне інтерв'ю, колективна етнографія, спільно конструйовані наративи і, нарешті, особисті наративи [Рогозин, 2015: с. 230]. Тут можна згадати міждисциплінарні феміністські дослідження («жіночі усні історії») М. Делвут, Л. Абу-Луход, О. Кись та ін.

Крім зазначених форм автори звертають увагу ще на одну — «етнографічне спостереження за етнографічною роботою», що його можна назвати «конструкціями другого порядку» (у термінології А. Шюца) [Anderson, 2006: р. 38], або метаєтнографією. Ідеться про поставтоетнографічну рефлексію, коли сам автор через певний час критично аналізує результати зробленої роботи й оприлюднює її модифіковану версію [Рогозин, 2015: сс. 233–234].

Згодом Т. Адамс разом з іншим автоетнографом С.Г. Джонс уводять поняття «квірної автоетнографії», для якої характерні: нестрога поняттєва визначеність, концептуальна гнучкість і схематичність картини світу; установка на власну ідентичність в якості об'єкта вивчення; інтимність, осягання соціального «через розуміння індивідуального, тілесного, особистісного» [Рогозин, 2015: с. 239].

Особливо Рогозін вирізняє «драматичну соціологію», або, як він пропонує її перейменувати — «архівну етнографію» А.М. Алексєєва, що методологічно тяжіє до квір-теорії. Утім, стосовно досліджень Дж. Лофланда найбільший інтерес викликає аналітичний напрям автоетнографії, представлений у працях Леона Андерсона. Розмірковуючи про автоетнографію в контексті аналітичної

етнографічної практики, вчений фокусується на кількох ключових принципах, що дають змогу дослідникові досягти аналітичної позиції. Кожен принцип передбачає низку методичних прийомів, котрі не тільки перетинаються з розглянутими вище принципами Дж. Лофланда, а й певною мірою доповнюють їх. «Я використовую термін «аналітичний», щоби вказати на широкий набір практик трансцендування даних, спрямованих на теоретичні розвиток, доопрацювання і розширення» [Anderson, 2006: p. 387].

За Андерсоном, цього можна досягти завдяки: позиції *повноправного членства в досліджуваній спільноті* (*complete member researcher (CMR) status*), що передбачає її (позиції) пізнання, прийняття і реалізацію у власній поведінці; відкритості та публічності в описанні всіх аспектів дослідження (аналітична рефлексійність, нарративна видимість дослідницького «Я», діалог з інформантом через власний життєвий світ, систему цінностей і дій); відмові від будь-якої впевненості в можливості автентичного відображення того, що відбувається, як принципу теоретичного осмислення реальності. Як зазначає Андерсон, аналітична автоетнографія є піджанром «реалістичної етнографічної традиції» й цілком альтернативна евокативній формі. Головна її відмінність полягає не в достовірному відображенні соціального життя, а в умінні дослідника «трансцендувати» свідчення шляхом розроблення більш абстрактних теоретичних узагальнень, коли розповідь про особистий життєвий досвід пов'язується із широким культурним та історичним контекстом.

Підсумовуючи та узагальнюючи розглянуті вище теоретико-методологічні підходи, можна констатувати, що на сьогоднішній день аналітична, або, ширше, соціологічна етнографія, поза сумнівом, стала більш поширеною порівняно з тим, яке місце вона посідала ще кілька десятиліть тому. Одним з основних її досягнень стала наочна демонстрація можливостей збирання тих глибинних або латентного даних, котрі не можуть бути отримані із застосуванням низки інших, зокрема кількісних, методів. На прикладі концепції Дж. Лофланда (табл. 2), яка є одним із ключових напрямів сучасної соціологічної етнографії, можна стверджувати, що в теоретичному і методологічному плані ця концепція все ще потребує суттєвого доопрацювання. Так, формулювання деяких принципів залишається надто абстрактним або суперечливим. Неясною і непропрацьованою є вимога балансу гіпотетичного, дедуктивного підходу й індуктивної стратегії збирання емпіричних даних. Зокрема, побудова вихідних пропозицій суперечить принципам новизни та емерджентності, що передбачають відмову від напередзаданих теоретичних конструкцій.

Відносно слабка логічна структура концепції Лофланда парадоксальна, якщо взяти до уваги завершальний принцип розвиненої інтерпретації, що потребує глибокого структурного тлумачення, уваги до деталей в теоретичному трактуванні, комплексного емпіричного обґрунтування висловлених тверджень. Суперечність дисциплінарної строгості розвиненої інтерпретації та відкритого, необмеженого пізнання продукує проблему доступу до контексту і підтримання лонгїтюдного зв'язку з досліджуваним феноменом, коли просторово-часова локалізація проблемного поля, позиція самого вченого можуть бути фреймами, які обмежують дослідницький пошук. Разом із тим виникнення цих і багатьох

інших критичних питань, відповіді на які сприятимуть подальшому розвитку аналітичної етнографії, уможливилось саме завдяки запропонованій концептуалізації, що становить назагал конструктивний імпульс.

Таблиця 2

Принципи аналітичної етнографії (Дж. Лофланд)

Вихідні пропозиції	<ul style="list-style-type: none"> – система базових дослідницьких запитань – гіпотетичні припущення – наративні або концептуальні структури наукового проекту – індуктивне сходження до найвищих рівнів абстрагування на підставі «історичних» випадків – трансситуативні твердження
Необмежене пізнання	<ul style="list-style-type: none"> – рефлексійність, звернення до контексту вихідних пропозицій – незаангажований погляд на предмет дослідження – прагнення подолання латентних категорій свідомості – метааналіз та екзистенціальна перспектива
Глибинна обізнаність	<ul style="list-style-type: none"> – включене спостереження; співучасть, «співналаштованість» – лонгітюдна імєрсія – проникнення за межі поверхневих шарів соціальної реальності (конвенціональні «фронти», типізації, стереотипи та інші формалізовані патерни)
Емерджентний аналіз	<ul style="list-style-type: none"> – відмова від напередзаданих теоретичних конструкцій – кейс-стаді – індуктивний і відкритий аналіз – поступова, висхідна акумуляція даних, кодування їх, категоризація і концептуалізація
Достовірність	<ul style="list-style-type: none"> – точний опис просторово-часових параметрів досліджуваних ситуацій – етнографічна валідність – транспарентність дослідницької практики
Новизна	<ul style="list-style-type: none"> – звернення до маловивчених сегментів проблемного поля – відмова від відтворення раніше вже отриманих достовірних результатів – можливість зміни місця і часу дослідження в рамках раніше розроблених тем – вивчення новітніх соціальних явищ і процесів
Розвинена інтерпретація	<ul style="list-style-type: none"> – деталізоване теоретичне трактування, комплексне емпіричне обґрунтування досліджуваної проблеми – підтримання балансу між теоретичним та емпіричним рівнями дослідження – метайнтерпретація – забезпечення дисциплінарної строгості й додаткової перевірки достовірності дослідницького контенту

Представлений аналіз різноманітних жанрів аналітичної етнографії не тільки демонструє багатоманіття дослідницьких практик, а й сприяє вдосконалюванню й, певною мірою, подоланню обмежень концепції Дж. Лофланда (завдя-

ки якому соціальні науки дістали відносно «струнку» модель аналітики якісних даних) через доповнення відповідних методологічних принципів: емерджентний аналіз — «транскендуванням»; глибинна поінформованість — доступністю даних, забезпечуваною повноправним членством; розвинена інтерпретація — наративною відкритістю особистості дослідника; новизна — трансконтекстуальністю тощо.

Упровадження розглянутих принципів доцільне для розвитку соціологічної етнографії, в якій дослідникові не просто важливо відобразити особливості досліджуваного середовища чи ситуацій взаємодій, реалізувати намір дотримання рутинних інсайдерських практик, прихованих від прямого розуміння і часто недоступних для прямої реєстрації, а й піднятися на рівень системного, концептуального абстрагування і побачити в епізодах повсякденного життя ширший смисл соціальних явищ, що перевершує специфічні сукупності емпіричних даних.

Джерела

- Адлер, П. А., Адлер, П. (2019). Полевые истории: размышления о четырех десятилетиях этнографии. *Интеракция. Интервью. Интерпретация*, 11 (20), 8–35.
- Бурдье, П., Вакан, Л. (2015). *Рефлексивна соціологія*. Київ: Медуза.
- Рогозин, Д. (2016). Открытость методики как этическая норма. *Социологический журнал*, 22 (2), 135–142.
- Рогозин, Д. (2015). Как работает автоэтнография? *Социологическое обозрение*, 14 (1), 224–273.
- Anderson, L. (2006). Analytic Autoethnography. *Journal of Contemporary Ethnography*, 35 (4), 373–395.
- Goffman, E. (1983). The Interaction Order: American Sociological Association, 1982 Presidential Address. *American Sociological Review*, 48 (1), 1–17.
- Goffman, E. (1989). On Fieldwork. *Journal of Contemporary Ethnography*, 18 (2), 123–132.
- Hunt, S., Benford, R. (1994). Identity talk in the peace and justice movement. *Journal of Contemporary Ethnography*, 22 (4), 488–517.
- Konecki, K. (2018). *Advances in Contemplative Social Research*. Kraków: Jagiellonian University Press.
- Lofland, J. (1966). *Doomsday Cult: A Study of Conversion, Proselytization, and Maintenance of Faith*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Lofland, J. (1969). *Deviance and Identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Lofland, J. (1970). Interactionist Imagery and Analytic Interruptus. In: Shibutani, T. (Ed.), *Human Nature and Collective Behavior: Papers in Honor of Herbert Blumer* (pp. 35–45). New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Lofland, J. (1971). *Analyzing Social Settings: A Guide to Qualitative Observation and Analysis*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Lofland, J. (1984). Erving Goffman's Sociological Legacies. *Urban Life*, 13 (1), 7–34.
- Lofland, J. (1985). *Protest: Studies of Collective Behavior and Social Movements*. New Brunswick, NJ: Transaction.
- Lofland, J. (1993). *Polite Protesters: The American Peace Movement of the 1980s*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Lofland, J. (1996). *Social Movement Organizations: Guide to Research on Insurgent Realities*. New York: Aldine DeGruyter.
- Lofland, J. (1995). Analytic Ethnography: Features, Failings, and Futures. *Journal of Contemporary Ethnography*, 24 (1), 30–67.

- Melnikov, A., Johnson, J. (2021). Situational Analysis: Existential and Interpretative Perspective. *Studies in Symbolic Interaction*, 53. [Forthcoming].
- Mullins, N. (1973). *Theories and Theory Groups in Contemporary American Sociology*. New York: Harper and Row.
- Sanjek, R. (1990). On Ethnographic Validity. In: Sanjek, R. (Ed.), *Fieldnotes: The Makings of Anthropology* (pp. 385–418). Ithaka, NY: Cornell University Press.
- Snow, D., Morrill, C., Anderson, L. (2003). Elaborating Analytic Ethnography: Linking Fieldwork and Theory Ethnography. *Ethnography*, 4 (2), 181–200.

Отримано 18.08.2021

References

- Adler, P.A., Adler, P. (2019). Field Stories: Reflections on Four Decades of Ethnography. *Interaction. Interview. Interpretation*, 11 (20), 8–35. [=Адлер 2019]
- Bourdieu, P., Wacan, L. (2015). *Reflexive sociology*. [In Ukrainian]. Kyiv: Medusa. [=Бурдьє 2015]
- Rogozin, D. (2016). Method openness as an ethical norm. [In Russian]. *Sociological Journal*, 22 (2), 135–142. [=Рогозин 2016]
- Rogozin, D. (2015). How does autoethnography work? [In Russian]. *Sociological Review*, 14 (1), 224–273. [=Рогозин 2015]
- Anderson, L. (2006). Analytic Autoethnography. *Journal of Contemporary Ethnography*, 35 (4), 373–395.
- Goffman, E. (1983). The Interaction Order: American Sociological Association, 1982 Presidential Address. *American Sociological Review*, 48 (1), 1–17.
- Goffman, E. (1989). On Fieldwork. *Journal of Contemporary Ethnography*, 18 (2), 123–132.
- Hunt, S., Benford, R. (1994). Identity talk in the peace and justice movement. *Journal of Contemporary Ethnography*, 22 (4), 488–517.
- Konecki, K. (2018). *Advances in Contemplative Social Research*. Kraków: Jagiellonian University Press.
- Lofland, J. (1966). *Doomsday Cult: A Study of Conversion, Proselytization, and Maintenance of Faith*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Lofland, J. (1969). *Deviance and Identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Lofland, J. (1970). Interactionist Imagery and Analytic Interruptus. In: Shibutani, T. (Ed.), *Human Nature and Collective Behavior: Papers in Honor of Herbert Blumer* (pp. 35–45). New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Lofland, J. (1971). *Analyzing Social Settings: A Guide to Qualitative Observation and Analysis*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Lofland, J. (1984). Erving Goffman's Sociological Legacies. *Urban Life*, 13 (1), 7–34.
- Lofland, J. (1985). *Protest: Studies of Collective Behavior and Social Movements*. New Brunswick, NJ: Transaction.
- Lofland, J. (1993). *Polite Protesters: The American Peace Movement of the 1980s*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Lofland, J. (1996). *Social Movement Organizations: Guide to Research on Insurgent Realities*. New York: Aldine DeGruyter.
- Lofland, J. (1995). Analytic Ethnography: Features, Failings, and Futures. *Journal of Contemporary Ethnography*, 24 (1), 30–67.
- Melnikov, A., Johnson, J. (2021). Situational Analysis: Existential and Interpretative Perspective. *Studies in Symbolic Interaction*, 53. [Forthcoming].
- Mullins, N. (1973). *Theories and Theory Groups in Contemporary American Sociology*. New York: Harper and Row.
- Sanjek, R. (1990). On Ethnographic Validity. In: Sanjek, R. (Ed.), *Fieldnotes: The Makings of Anthropology* (pp. 385–418). Ithaka, NY: Cornell University Press.

Snow, D., Morrill, C., Anderson, L. (2003). Elaborating Analytic Ethnography: Linking Field-work and Theory Ethnography. *Ethnography*, 4 (2), 181–200.

Received 18.08.2021

АНДРІЙ МЕЛЬНИКОВ, КАТЕРИНА АЛЕКСЕНЦЕВА-ТІМЧЕНКО

Концепція аналітичної етнографії Джона Лофланда

У статті представлено історико-теоретичну інтерпретацію етнографічної парадигми у соціальних науках, її специфіки, загальних принципів застосування та основних напрямів досліджень. Стисло розглянуто витoki аналітичної етнографії, її основоположників та період оформлення як самостійного підходу в структурі інтерпретативної метапарадигми. Етнографічна перспектива визначається як систематичне, інтегральне розуміння соціальних процесів та організації спільної життєдіяльності людей в контексті повсякденних практик. Розглянуто ідейну спадщину фундатора аналітичної етнографії Дж. Лофланда за допомоги характеристики визначених ним базових дослідницьких принципів, які в сукупності становлять суть відповідної теоретико-методологічної стратегії: необмежене пізнання; глибинне ознайомлення; емерджентний аналіз; достовірність; новизна; розвинена інтерпретація. Зроблено спробу простежити подальший зв'язок аналітичного підходу Лофланда з іншими напрямками етнографічної парадигми.

Ключові слова: аналітична етнографія, Джон Лофланд, якісне дослідження, вихідні пропозиції, необмежене пізнання, глибинна ознайомленість, емерджентний аналіз, достовірність, новизна, розвинена інтерпретація

АНДРЕЙ МЕЛЬНИКОВ, ЕКАТЕРИНА АЛЕКСЕНЦЕВА-ТИМЧЕНКО

Концепция аналитической этнографии Джона Лофланда

В статье представлена историко-теоретическая интерпретация этнографической парадигмы в социальных науках, ее специфики, общих принципов применения и основных направленных исследований. Кратко рассмотрены истоки аналитической этнографии, ее основоположники и период оформления как самостоятельного подхода в структуре интерпретативной метапарадигмы. Этнографическая перспектива определяется как систематическое, интегральное понимание социальных процессов и организации совместной жизнедеятельности людей в контексте повседневных практик. Представлено идейное наследие основоположника аналитической этнографии Дж. Лофланда посредством характеристики выделенных им базовых исследовательских принципов, которые в совокупности составляют суть соответствующей теоретико-методологической стратегии: неограниченное познание; глубинная осведомленность; эмерджентный анализ; достоверность; новизна; развитая интерпретация. Предпринята попытка проследить дальнейшую связь аналитического подхода Лофланда с другими направлениями этнографической парадигмы.

Ключевые слова: аналитическая этнография, Джон Лофланд, качественное исследование, исходные пропозиции, неограниченное познание, глубинная осведомленность, эмерджентный анализ, достоверность, новизна, развитая интерпретация

ANDRII MELNIKOV, KATERYNA ALEKSENTSEVA-TIMCHENKO

John Lofland's concept of analytical ethnography

The paper presents a historical and theoretical interpretation of the ethnographic paradigm in the social sciences, its specificity, general principles of application and main research directions. The sources of

analytical ethnography, its founders and the period of formation as an independent approach in the structure of interpretive metaparadigm are briefly considered. An ethnographic perspective is defined as a systematic, integral understanding of social processes and the organization of the collective life in the context of everyday practices. The intellectual heritage of the analytical ethnography's founder John Lofland is presented by characterizing the basic research principles that constitute the essence of his theoretical and methodological strategy: generic propositions; unfettered inquiry; deep familiarity; emergent analysis; true content; new content; developed treatment. An attempt is made to trace the further connections of Lofland's analytical approach with other areas of the ethnographic paradigm.

Key words: *analytical ethnography, John Lofland, qualitative research, generic propositions, unfettered inquiry, deep familiarity, emergent analysis, true content, new content, developed treatment*